

BUJI FERENC

A megbecstelenített csoda

Enyedi Ildikó rendezői életművének ívét három nagyjátékfilmje határozza meg: *Az én XX. századom* (1989), a *Simon mágus* (1998) és a *Testről és lélekről* (2017). Ahogy Bergman, ugyanúgy Enyedi is bizonyos alapkérdések körül forog, és ezek permanens *megoldatlansága* adja filmművésze kiapadhatatlan hajtóerejét. Részint az emberi kapcsolatok, különösen a férfi–nő kapcsolat problematikája, gyakran a történelmi-társadalmi jelenségek homlokzata mögé bújtatva, részint pedig az „emberfeletti” utáni hiábavaló vágyakozás. A csodára mindig a kételkedő vágyik: a hitetlen, aki szeretne hívő lenni, és a csodában látja a „bizonyítékot”. Mert a csoda a földre szállt ég, az immanenssé vált transzcendencia, a kézzelfoghatóvá materializálódott szellem.

Enyedi Ildikó legnagyobb hatású és legnagyobb elismerésben részesülő filmje, a *Testről és lélekről* úgyszintén egy olyan filmes elem köré épül, amely túl van a racionalitás határain. Két főhőse Endre és Mária. Endre mint gazdasági igazgató, Mária pedig mint minőségellenőr egyazon munkahelyen dolgozik, s bár a munkakapcsolaton kívül nincs közük egymáshoz, éjszakánként álmukban szarvasbikává, illetve szarvasünövé változva együtt csatangolnak az erdőben. Miután egy munkahelyi pszichológiai vizsgálat során mindkettőjük számára kiderül, hogy éjszakánként ugyanazt álmodják, a két ember megpróbálja az életben is tovább folytatni azt, amit álmukban elkezdtek. A film azt a rögzös utat ábrázolja, ahogy ez a két, nagyon nem egymásnak való és önmagában is problémás ember a széthúzó erőket legyőzve hogyan lesz mégis egymásé. Az álom helyére a valóság lép – *de vajon maga az álom válik-e valósággá?*

Valamilyen értelemben mindkét főhős sérült. Mária, aki húszas éveinek vége felé jár, egy rendkívül merev, autisztikus személyiség, aki képtelen kinyilvánítani érzelmeit, s így emberi kapcsolatokat sem tud létesíteni – viszont tökéletesen, szinte gépies pontossággal végzi minőségellenőri munkáját. Lakása megfelel személyiségének: minden otthonosság nélküli modern, steril enteriőrű lakóhely.

Endre, aki ötvenes éveinek vége felé jár, kiégett férfi, és már nem vár sokat az életől. Bár gazdasági igazgató, meglehetősen elhanyagolt benyomást kelt, és külső megjelenésében inkább emlékeztet egy melósra, mint egy felső vezetőre. Lebénult bal keze még jobban megerősíti ezt a képet. Ócska bútorokkal berendezett legénylakása is tökéletesen illik „proli” megjelenéséhez. Lénye ürességét, „lelki szegénységét” szemléletesen érzékelteti a rendező azzal, hogy rádiója legfeljebb csak akkor nem szól, ha éppen tévét néz. Tulajdonképpen ebből a perspektívából akár kiváló rendezői fogásként is felfogható az őt alakító amatőr színész *Jogi eseteket* idéző színészi játéka.

Bár Endre nem autisztikus személyiség, mégis hasonlóképpen érzelemmentes, mint Mária. Sőt, voltaképpen az ő élete is éppen annyira üres és értelmetlen, mint Máriaé. Van azonban egy alapvető különbség közöttük: míg a férfiből – talán kiégettsége miatt – mintha csak hiányozna a lélek, addig a nőben nagyon is jelen van a lélek, csak éppen mélyen elrejtőzve, és nem tud szóhoz jutni, nem tud megnyilvánulni a testen keresztül.

Munkahelyük egy modern vágóhíd, ami csak kidomborítja életük sivárságát és értelmetlenségét. Ráadásul a rendező nem fukarkodik e „halálgyár” mindennapi mű-

ködésének lehető legnyersebb bemutatásával: ölés, vér, darabolás, hús és csont látványával sokkolja a nézőt.

A vágóhíd mint a szarvasmarhák „életének” utolsó fejezete végletes ellenpontja annak a gyönyörű erdőnek, amelyben Endre és Mária éjszakánként álmukban szarvasokká változva csatangolnak – szabadon. A rendező kiválóan mutatja be a két szarvas meghitt és bizalmas kapcsolatát, már-már plátói szerelmét, akik úgy isznak az erdei tóból, hogy közben összeér az orruk.

Bár a rendező a *Testről és lélekről* címet adta filmjének, ugyanilyen joggal adhatta volna neki az „Álomról és valóságról” címet is. Az álmot a két szarvas meghitt kapcsolata képviseli, akik szabadon élnek életüket egy gyönyörű erdőben. A valóságot azonban a filmben nemcsak a két sérült ember hivatott képviselni, hanem az egész vágóhídi környezet is, egyrészt halálra ítélt, precízen kivégzett és feldolgozott szarvasmarhákkal, másrészt „alacsonyán szálló” emberi-munkahelyi interakcióival egyetemben. Egy ilyen filmes előkészítés után tulajdonképpen semmi meglepő nincs abban, hogy az a csoda, amelyben valamiféle fatális véletlen folytán két ilyen embernek van része, valósággá válik, de olyan valósággá, amelyben nincs sok köszönet. A film *ebben és csak ebben az értelemben* szól arról, hogyan lesz az álomból valóság. Vagy hogy még inkább egyértelműen fogalmazzak: semmi meglepő nincs abban, hogy ha két ilyen ember lelkébe hullik az álom nemes magja, akkor abból csak olyan vulgáris valóság hajthat ki, amely összhangban lesz életük addigi értelmetlenségével és ürességével – egyszóval *valóságával*.

A film törzsanyagát a két főhős között lassan, botladozva, sok nehézséggel kibontakozó szerelem bemutatása alkotja. Álom ide, szarvas oda, a néző nagyon nehezen tudja elképzelni, hogyan szerethet bele egy fiatal, csinos nő ebbe az elhanyagolt külsejű, kiégett, félkarú, kétszer olyan idős férfiba, akinek ráadásul húsipari gazdasági igazgatósága ellenére valamiképpen csak parizerre és egy sötét, „lepukkant” házgyári lakásra telik. Az autisztikus lelkület, az önmagába való bezártságából való kiszabadulás lehetősége azonban csodákra képes, s a szerelem kibontakozását Mária részéről végső soron hitelesen is ábrázolja a film. Nem úgy, mint Endre részéről, akinek az esetében nagyon is indokolt lehetne, hogy a nála jóval fiatalabb, csinos, ráadásul – vele ellentétben – jól szituált nőbe belebolonduljon. Hiába mondja utolsó telefonbeszélgetésükkor Endre a maga fahangján, hogy annyira szereti Máriát, hogy majd belehal, a filmből ezt sem az előzmények, sem a következmények nem igazolják. Endrét nem olyan típusúként rajzolta meg a rendező, aki képes volna valódi szeretetre. Bárhogyan is legyen, az álom végül győz a valóság fölött, de ez egy pürrhoszi győzelem, vagyis egy olyan *happy end*, amely egy szinte metafizikai bukással, egy igazi bűnbeeséssel egyenértékű: a két szarvas finom, álomszerű, már-már plátói viszonya két főhősünk esetében egy minden gyöngédségtől mentes, meglehetősen nézőpróbáló „*baszásba*” torkollik.

A *terminus technicus* alkalmazása részemről nem önkényes. A filmben egyik alkalommal a férfi főhős közli a pszichológusnővel, hogy álmában mint szarvasbika nem „baszta meg” a szarvastehenet, „mint ahogy – teszi hozzá – magát sem akarom meghágni”. Később a nyolcvanas éveit taposó takarító néni kérdezik kollégái, hogy álmában mit szokott csinálni, mire lakonikusan közli: „Baszok.” S a rendező ezt a meglehetősen abszurd momentumot annyira fontosnak és jellegzetesnek tekintette a film egészének szempontjából, hogy a film trailerébe is belevágtatta.

Valóban, a film e „nagyjelenete” és csúcspontja, a *happy end* a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető szeretkezésnek. Ebből a „szeretkezésből” nemcsak minden

lelki tényező, de minden erotikum is hiányzik. Ez persze egyáltalán nem azt jelenti, hogy pornografikus jellegű lenne, még akkor sem, ha Mária – egészen abszurd módon – anális pornófilmmel trenírozza magát a szerelemre. Ellenkezőleg, egyszerű letudandó feladat volt ez mindkét fél számára. Pusztán teljesítmény. Mária számára amiatt, mert néhány nappal korábban még azt sem volt képes elviselni, hogy hozzáérjen a férfi; Endre számára meg talán a kora miatt. Tulajdonképpen a férfi főhős lélektelensége a végső „szeretkezésnél” mutatkozik meg a legjobban. Hogy „szeretkezésük” nem volt képes áthidalni azt a távolságot, amely ezt a két embert belsőleg elválasztotta egymástól, azt világosan mutatja az, hogy továbbra is magázódnak. A rendezőnek sikerült megvalósítania, hogy a *happy end* egyúttal annak az álomnak a totális bukását hozza el számukra, amely összehozta őket. Bimbózó szerelmük saját „dugásukba” dőlt bele. Az álom ereje legyőzte a valóságban meglévő ellentéteket és összehozta a testeket – de maga közben meghalt. A csoda – a lélek – köddé vált. S miközben kezdetét veszi közös életük (melynek tartósságában nem könnyű hinnie a nézőnek), újra csak szól a rádió. A film utolsó képsorain ismét látjuk a tavacsát, amelyből a szarvasok ittak – de immár nélkülük: az erdő üres. A lélek úgy szülte meg a testet, hogy közben maga belehalt a szülésbe. Az álomból valóság lett – de milyen valóság? Elkezdődött két ember – két vágóhídi alkalmazott – közös, hétköznapi, gyakorlatias élete.

Tulajdonképpen a film előkészítése, a környezet, a szereplők már kezdettől fogva determinálták, hogy a csodából, ebből a csodálatos egybeesésből semmi jó nem sült ki. Ha egy ilyen csodának van mákszemnyi realitása, akkor ez csak két olyan ember esetében képzelhető el, akiket még Isten is egymásnak teremtett. Akik a kettévágott platóni androgünosz két felét képviselik. Két főhősünk ennek éppen ellentéte: őket bizony Isten nem egymásnak teremtette, hanem csak véletlenül pottyantak egymás mellé a vágóhídra. A két ember nemcsak korban, de megjelenésben és habitusban sem illik egymáshoz. Mária finom, rejtett lelkiségéhez, személyiségének az autizmus börtönéből való kiszabadításához annyi érzéke van Endrének, mint vájárnak a csipkeveréshez. A rendező ilyen módon négyzetre emeli a csodát. Két egymáshoz való ember esetében még csak-csak el tudnánk képzelni, hogy álmukban együtt csatagnak, de két olyan ember, mint Endre és Mária esetében, akiknek szinte semmiféle *természetes* találkozási pontjuk nincsen, ez bizony már a négyzetre emelt csoda kategóriájába tartozik. Mindenesetre ezzel is előkészíti a rendező azt, hogy az álom úgy valósuljon meg, hogy közben a lélek belepusztul, mert egy ilyen párnak semmi esélye arra, hogy abból, amit álmukban megélnék, legalább valamicskét át tudjanak hozni a valóságba. Környezetük (a vágóhíd), személyiségük, lelki torzulásaik pedig végképp esélytelenné teszik őket erre. Az ő valóságuk, még ha álmukból is indul ki, idomulni fog személyiségükhöz és környezetükhöz. Ők kezdettől fogva arra vannak predestinálva, hogy (csoda)szarvasokból közönséges szarvasmarhákká változzanak, s párosan éljék tovább üres, értelmetlen életüket.

Az élet értelmetlenségének, kilátástalanságának és ürességének bemutatása a modern filmművészet talán leggyakrabban választott témája, s ennyiben Enyedi Ildikó csak egyszerűen folytatja ezt a vonalat. De van valami, ami e megszokott bemutatáson túl különösen rosszul esik a nézőnek: megjelenik az ellenpont, a finom, a nemes, a szép és emelkedett szerelem. A lélek. A lélek, amelynek Enyedi Ildikó filmjében csak az álom – a csoda – síkján van létjogosultsága; amint átkerül a valóság síkjára,

naturális dugás lesz belőle. A filmben csak úgy lehet az álomból valóság, ha lesüllyed a nyers naturalitás szintjére.

Bár Enyedi Ildikó, illetve filmjének erőssége éppen a lélek ábrázolása (szarvasjelenetek), de ezt mintha csak azért tenné, hogy eljusson a végső konklúzióhoz: a lélek csak egy álom. A lélek szférájának csak az álmok síkján van helye, az irrealitás és a csoda világában. A lélek esélytelen. A szarvas is csak álom. A valóság a közönségeség. A szarvasmarha. Vesd el a lelkit, és kikel belőle a testi; vesd el a finomat, és kikel belőle a durva, vesd el a nemest, és kikel belőle a közönséges. Legalábbis Enyedi Ildikó szerint. Az erdőben csatangoló szarvasok ellenére az egész filmet ennek a közönségeségnek a légköre lengi körül. Meghúzni, megbaszni, meghágni; gépesített ölés, nyershús, vér és csont. „Már megint kellene egy jó nagyot.” Csupa-csupa test, a csoda kategóriájába száműzött lélekkel – és a megbecstelenített csodával.

A film e végső konklúziója meglehetősen lehangoló – és természetesen minden ízében hamis. Itt azért még nem járunk. Bár meglehet, hogy az ilyen filmek kicsit közelebb visznek hozzá... Az embernek eszébe jut egy XX. századi jeles művészettörténész, Ananda K. Coomaraswamy gondolata, miszerint a modern művész nemcsak tetszést akar aratni, hanem ami még rosszabb: ki is akarja fejezni magát. Az ember nem igazán érti, hogy a szimpatikus, természetes kedvességgel megáldott, kislányoságát felnőttként is megőrző és bizonyára gazdag belső életet élő rendezőnő hogyan képes ilyen módon látni és láttatni – hogyan gondolhatja azt, hogy a valóság csak ez a nyers és sivár naturalitás lehet. Lehet, hogy mindez nem is személyesen belőle fakad, és ez a film nem saját pszichés problémáinak kivetülése, hanem Enyedi Ildikó mint rendező egyszerűen csak a korszellem legrosszabb tendenciáinak pusztá médiuma? Meglehet. Mindenesetre már a *Simon mágus*ban is megjelenő gerontofília, avagy apakomplexus (korban és megjelenésben nagyon nem összeillő főhősök szerelmi viszonyba „kényszerítése”) aligha írható a társadalmi tendenciák rovására.

A férfi főszereplő színészi játékát leszámítva a film tulajdonképpen nézhető. Sőt, bár a film lassú, ennek ellenére egyáltalán nem fárasztó, és végig leköti az embert. Ezt az általános benyomást még a film elvarratlan szálai, tulajdonképpeni tartalmához semmit hozzá nem tévő elemei sem tudják lerontani. A gyanútlan néző, aki nem néz a kulisszák mögé és nem hatol a film mélyére, akár még lelkesedhet is érte mint a szerelem emelkedett finomsággal ábrázoló alkotásért. Olyan erdőképeket láthatunk, amelyeket a legkiválóbb természetfilmek is megirigyelhetnének. Mintha csak a *Testről és lélekről* erdejének volna *lelke*. De hát van is, mert hiszen a filmben az erdő képviseli a lélek világát, és a rendező – az operatőr segítségével – ezt meg is tudta mutatni. A szarvas-képek is jók, bár kiemelkedőnek azért nem mondanám őket. A film zenéje (Laura Marling) gyönyörű, de sem szomorúsága, sem szövege nem a szerelem beteljesedéséről, hanem annak bukásáról szól; a film kontextusában az álom elillanásáról. Maga a film alapötlete – a közös álmodás – kiváló lehetőséget rejt magában. E lehetőséggel azonban a rendező vagy nem tudott, vagy nem akart élni. Olyannyira nem, hogy a film összességében nemcsak szélsőségesen pesszimista lett, hanem kifejezetten rossz kisugárzású is, ráadásul nemcsak a szerelemről fest egészen hamis képet, hanem az emberi lét más oldalairól is. Van egy keleti mondás: a bölcs kezében még a sár is arannyá változik, míg a bolond kezében még az arany is sárrá. Enyedi Ildikó „jóvótából” annak lehattünk szemtanúi, hogy két szerencsétlen főhőse kezében hogyan ment végbe ez utóbbi, fonák metamorfózis: hogyan lett a pillangóból hernyó.